

ANTONIO SALIERI, de veelgesmaade

Auteur: Elsa van Maren

Hij was de leraar van drie generaties componisten en musici, waaronder de belangrijkste van zijn tijd, en zowel in Parijs als Wenen werden zijn opera's bejubeld; maar zijn naam is slechts bekend gebleven door de beschuldiging dat hij Mozart zou hebben vermoord. Wie was deze Antonio Salieri eigenlijk?

Salieri's carrière

Hij werd in 1750 geboren te Legnano (Veneto, Italië), en al jong naar Venetië gezonden om zijn muzikale talent te ontwikkelen. Daar trok hij de aandacht van de Weense hofcomponist Florian Gaßman, die hem, 16 jaar oud, meenam naar Wenen. Hier ontving hij een gedegen literaire en muzikale opleiding, onder andere door de Italiaanse dichter Pietro Metastasio, die hem leerde declameren. In 1769 ontmoette hij Gluck, die hem onder zijn hoede nam en met wie hem een levenslange vriendschap zou verbinden; Salieri beschouwde zichzelf als zijn opvolger en zou de door Gluck ingeslagen weg feitelijk nooit meer verlaten.

In 1770 werd met veel succes zijn eerste komische opera (*Le donne letterate*) aan het Weense Hofburgtheater opgevoerd, een jaar later volgde zijn eerste grote opera *Armida*. Jaarlijks leverde hij een nieuwe opera in de Italiaanse taal af, totdat keizer Joseph II in 1776 besloot tot een hervorming van theater, ballet en opera; het niveau moest verbeterd worden en er moesten Duitstalige werken op het programma komen. Wat de opera betreft kon hij deze laatste verordening niet blijvend in stand houden, daar het Weense publiek dol was op Italiaanse opera's. Maar ook Salieri ontkwam er niet aan, opera's in de Duitse taal te gaan schrijven.

Toen zijn "ontdekker" Gaßman in 1774 stierf, werd hij, pas 24 jaar oud, diens opvolger als hofcomponist – een van de belangrijkste functies in het Europese muziekleven van die tijd. Vier jaar later volgde zijn benoeming tot hofkapelmeester. Ondertussen was hij in 1775 getrouwd met Theresia Helferstorfer, met wie hij acht kinderen kreeg.

Tussen 1778 en 1780 verbleef hij in Italië, waar ter gelegenheid van de opening van de Scala te Milaan zijn opera *L'Europa riconosciuta* in première ging. In de daaropvolgende jaren had hij bijzonder veel succes in Parijs met zijn Franstalige opera's, waaronder *Les Danaïdes* (1784) en *Tarare* (1787). Dit laatste werk werd het grootste succes van zijn leven. Het oorspronkelijke libretto, ontleend aan Beaumarchais, werd in 1788 onder de titel *Axur, Re d'Ormus* in Wenen opgevoerd, in een Italiaanse vertaling van de door Salieri geprotegeerde librettist Lorenzo da Ponte, die ook voor Mozart drie libretti voor uiterst succesvolle opera's zou schrijven. Iedereen die wat voorstelde in Wenen, maar ook daarbuiten, ging bij Salieri studeren of stuurde zijn kinderen naar hem toe. Tot zijn meest bekende leerlingen behoorden, naast Schubert, ook Beethoven, Hummel, Czerny, Meyerbeer, Spohr en Liszt.

Mozart en Salieri

Salieri was dus reeds een beroemd en invloedrijk man toen in 1781 de zes jaar jongere Wolfgang Amadeus Mozart naar Wenen kwam. En hoewel deze al snel succes kende, met name met zijn eerste Duitstalige opera *Die Entführung aus dem Serail*, was hij geen beroemdheid die Salieri naar de kroon kon steken. Er ontstond rivaliteit en antipathie tussen die twee. En ongetwijfeld heeft Salieri, die al jaren aan het hof leefde en invloed had bij de keizer, Mozart wel eens dwarsgezet. Daar staat tegenover dat Mozart, die zich danig van zijn eigen genialiteit bewust was, wèl met keizers en vorsten wist om te gaan, maar de invloedrijke adviseurs en hovelingen, waar hij het toch vaak van moest hebben, eerder met lomphed en neerbuigendheid behandelde.

Zo schreef Mozart eind 1781 aan zijn vader "de Keizer heeft het voor mij verpest, want voor hem bestaat er niets dan Salieri". Hij had gehoopt op een aanstelling als klavierleraar van prinses Elisabeth von Württemberg, die dit zelf ook graag wilde en waarvoor hij door Arrtshertog Maximilian was voorgedragen; maar de keizer besliste dat alleen Salieri deze taak mocht krijgen.

Toen in april 1786 Mozarts opera *Le Nozze di Figaro* voor het eerst zou worden opgevoerd schreef vader Leopold Mozart aan zijn dochter : “Vandaag, de 28e, gaat je broeders opera *Le Nozze di Figaro* in première. Als hij succes heeft zal dat heel wat betekenen, want ik weet dat er enorm tegen hem wordt geïntrigeerd. Salieri met zijn hele aanhang zal weer alle mogelijke moeite doen om hemel en aarde te bewegen. De Heer en Mevr. Duschek hebben mij gezegd dat er zoveel intriges tegen je broer zijn omdat hij wegens zijn bijzondere talent en vaardigheden in zulk hoog aanzien staat.”

Nadat de keizer in had 1783 besloten om de Italiaanse opera weer toe te laten, componeerde ook Mozart Italiaanse opera's. En hoewel hij tegenwoordig als de grootste van zijn tijdgenoten op dit gebied wordt beschouwd, genoten de Italianen, waaronder Salieri, in die tijd een veel grotere populariteit. Eind 1789 maakt Mozart nogmaals melding van “kuiperijen van Salieri, die echter alle reeds in duigen zijn gevallen.”

Of hier sprake is geweest van simpele broodnijd is moeilijk te zeggen. Grote geesten als Mozart hebben hier doorgaans geen last van. Volgens musicoloog Harry Goldschmidt berustte de rivaliteit waarschijnlijk op een diepere oorzaak, nl. een totaal verschil van inzicht over de rol van de dramatische muziek : terwijl Salieri zich verbeterde vastklampte aan de heroïsche opera in de stijl van Gluck en een aanhanger was van de pre-revolutionaire, met name Franse, verlichting, greep Mozart terug op de stijl van de Italiaanse opera buffo, die hij echter oneindig verdiepte en verrijkte.

Maar er zijn ook aanwijzingen van beiderzijdse achting : Mozarts zoon Franz Xaver kreeg les van Salieri, en toen deze in 1788 Kapellmeister werd bracht hij een nieuwe productie van *Figaro* op de planken, in plaats van een van zijn eigen werken. Zij schijnen ook samen een lied te hebben gecomponeerd. In Mozarts laatste brief van 14 oktober 1791, gericht aan zijn vrouw, vertelde hij dat hij Salieri en diens maîtresse mee had genomen naar de *Zauberflöte*, en dat zij het werk uitbundig hadden geprezen. Korte tijd later stierf Mozart. Salieri overleefde hem nog 34 jaar en overleed, 75 jaar oud, in 1825. Reeds kort na zijn dood begonnen er geruchten de ronde te doen als zou hij op zijn sterfbed hebben opgebiecht dat hij Mozart had vermoord. Maar dit werd zowel door de behandelend arts als door twee verplegers ten stelligste ontkend. Het gerucht ging echter een eigen leven leiden. Reeds enkele jaren na Salieri's dood verwerkte de Russische schrijver Alexander Poesjkin het in zijn drama *Mozart en Salieri* uit 1831, in 1898 baseerde Nicolai Rimski-Korsakov hierop een opera, in 1979 verscheen het toneelstuk *Amadeus* van Peter Shaffer, dat tenslotte wereldfaam kreeg door de bekroonde film van Milos Forman uit 1984.

Schubert en Salieri

In zijn hoedanigheid als hofcomponist en –dirigent had Salieri ook te oordelen over de toelating van Sängerknaben tot het jongenskoor dat de godsdienstige plechtigheden aan het hof luister bijzette; en zo kreeg hij in 1808 voor het eerst te maken met de toen elfjarige Franz Schubert, die auditie kwam doen en als een van de twee beste sopranen onmiddellijk werd aangenomen. Dit hield tevens in, dat hij op het internaat, het zogenaamde “Konvikt” kwam wonen, deel uitmaakte van het bijbehorende orkest en een schoolopleiding kreeg aan het gymnasium. Vier jaar later, toen de muziekleraar van het Konvikt met betrekking tot Schubert had vastgesteld dat hij hem niets meer kon leren omdat hij alles al van de goede God had meegekregen, nam Salieri hem persoonlijk onder zijn hoede. Schubert kreeg de zelden verleende en benijdenswaardige toestemming om tweemaal per week de poorten van het Konvikt te om bij Salieri les te gaan nemen. Dit onderricht, waar Salieri nooit enige vergoeding voor vroeg, ging ook voort toen Schubert niet meer op het Konvikt zat en duurde minstens tot 1816. In dat jaar vond een groot feest plaats ter gelegenheid van het feit dat de leraar vijftig jaar geleden naar Wenen was gekomen. Schubert componeerde daarvoor, op een door hemzelf geschreven tekst, een kleine kantate die door hem en enkele medeleerlingen werd uitgevoerd. Uit deze wat onbeholpen, zelfs kinderachtige tekst blijkt grote achting en bewondering. Toch waren leraar en leerling het in een belangrijk opzicht niet met elkaar eens : Salieri heeft altijd, tevergeefs trouwens, getracht om Schuberts oprechte enthousiasme voor Mozart en Beethoven in de dammen en hem van zijn drang tot het componeren van Duitstalige liederen af te brengen; dit laatste waarschijnlijk niet zozeer

vanwege zijn afkeer van het Duits – hij had tenslotte zelf ook Duitstalige teksten gecomponeerd –, maar omdat door de beperkingen die het componeren van liederen met zich meebrengt, de componist veel minder riant vooruitzichten heeft dan een componist van opera's en instrumentale werken, dus uit pure bezorgdheid om de toekomst van zijn pupil. Voor diens eerste mis daarentegen schijnt hij niets dan lof te hebben gehad. Verwonderlijk is dan ook dat toen Schubert hem in 1816 om een aanbeveling vroeg ter ondersteuning van zijn sollicitatie naar een vaste baan, Salieri deze in zeer neutrale, voorzichtige termen opstelde, terwijl hij zelf Schubert had aangemoedigd om te solliciteren : hij verklaarde Schubert "capabel" voor de functie, meer niet. Ook in dit geval zijn hem naderhand kwade bedoelingen in de schoenen geschoven. Men heeft Salieri ervan beschuldigd, achter Schuberts rug om de kandidatuur van een andere, door hem geprotegeerde sollicitant voor de post te hebben willen doordrukken. Maar die beschuldiging is vals; want hoewel enkele kandidaten bij Salieri een geschiktheidstest hadden afgelegd en hij een van hen als de beste had aangewezen, werd uiteindelijk een kandidaat verkozen die Salieri helemaal niet kende. Voor zover bekend zijn er na 1816 niet veel contacten meer geweest tussen Schubert en zijn leermeester. In 1819 schreef Salieri nogmaals een getuigschrift voor Schubert, ditmaal in lovende termen. Toen hij in 1824 werd gepensioneerd solliciteerde Schubert naar de vacant geworden post van tweede hofkapelmeester, maar noch hij, noch een van zijn zeven medesollicitanten werd benoemd. De reeds aanwezige kapelmeester van het hoftheater, Josef Weigl, mocht ook deze post vervullen; een aardige kostenbesparing voor de keizer.

Conclusie

Uit alles wat hier en daar te lezen valt omtrent Antonio Salieri komt het beeld naar voren van een wat rigide, maar goedaardige man en een zeer bekwaam musicus. In hoeverre het negatieve beeld dat reeds onder zijn tijdgenoten van hem schijnt te hebben bestaan met de feiten overeenkwam, valt moeilijk na te gaan. Maar een ding is zeker : als de animositeit tussen hem en Mozart zo sterk was geweest als men heeft willen doen voorkomen, zou laatstgenoemde zijn zoon Franz Xaver niet aan hem hebben toevertrouwd; en als status, eer en geld voor deze man zo belangrijk waren dat hij zich tot achterbakse kuiperijen zou verlagen, had hij m.i. niet de moeite genomen om een arm talent als Franz Schubert – en deze was geen uitzondering! – jarenlang gratis les te geven. Milos Forman's film heeft althans één positief effect gehad : wetenschappers en muzik liefhebbers zijn zich meer voor Salieri gaan interesseren en zijn in de geschiedenis gaan speuren. Tegenwoordig twijfelt niemand er meer aan dat Salieri volkomen onschuldig was aan Mozarts dood, en ook vooraanstaande Mozartologen ondersteunen deze visie. Mozart stierf, voor zover dit nu nog valt na te gaan, aan reumatische koorts. Salieri's geboortestad heeft een theater naar hem vernoemd en organiseert festivals en concerten met zijn muziek. Of hij ooit internationaal de status van miskend genie zal bereiken die men hem in Legnano tracht op te spelden valt te betwijfelen; maar het streven om zijn reputatie van alle blaam te zuiveren is terecht. Salieri was géén moordenaar.

Geraadpleegde literatuur :

- O.E. Deutsch, *Schubert. Die Dokumente seines Lebens*. Wiesbaden, 1996
- O.E. Deutsch, *Schubert. Die Erinnerungen seiner Freunde*. Wiesbaden, 1983
- Walter Dürr, Andreas Krause (Hg.), *Schubert Handbuch*. Kassel, 1997
- Harry Goldschmidt, *Franz Schubert. Ein Lebensbild*. Leipzig, 1964
- Ernst Hilmar/ Margret Jestremski (Hg.) *Schubert-Enzyklopädie*. Tutzing, 2004
- Ernst Hilmar (Hg.) *Franz Schubert Dokumente 1801-1830, Erster Band*. Tutzing, 2003
- Walburga Litschauer, *Schubert und sein Lehrer Salieri*. In : *Schubert: Perspektiven 1. Jahrgang 2001*, Heft 1, pp. 74-83
- H.G. Robbins Landon, *Mozart. Die Wiener Jahre 1781-1791*. München, 1990